

Tetten érhető-e a „rejtett tanterv”?

A magyar közoktatás kilencvenes évekbeli, sokrétű átalakulási folyamatának egyik jelentős eleme az egyházi fenntartású intézmények arányának megnövekedése. Az intézmények diákjainak tanulmányi és „nem tanulmányi” eredményességével kapcsolatos publikációk legfontosabb eredményei szerint a felekezeti középiskolások ambiciózusabbak, toleránsabbak, ellenállóbbak a káros szenvedélyekkel szemben, mint más iskolák tanulói. (Pusztai, 2001; 2002) Nagy (2001) vizsgálata a klasszikus és modern műveltség- és információszerző csatornák eredményesebb használatát is regisztrálta.

Az eredmények háttérben nem hagyományosan igazolt hatású tökeformákra bukantunk, sokkal inkább olyan erőforrásokra, amelyeknek működése szoros összefüggésben van az iskolaközösség társadalmi struktúrájának tartalmi és szerkezeti vonásaival. A hatásmechanizmusok kutatója az eredmények láttán joggal teheti fel a kérdést: játszhat-e ebben szerepet az iskolában működő „rejtett tanterv”? Vagy a diákok „hozott anyagból” dolgoznak? E kérdés vizsgálatára tesz kísérletet a tanulmány a rendelkezésre álló empirikus adatok alapján.

Elméleti előzmények

Durkheim (1980) a nevelés fogalmán azt a ráhatást értette, amelyet a társadalmi környezet gyakorol a felnövekvő nemzedékekre, hogy kialakítsa bennük a társadalom igényelte szellemi és erkölcsi készségeket. A szerző véleménye szerint a pedagógia a nevelés gyakorlatával szemben annak eszményeivel foglalkozik, s ennyiben utópikus karakterű. Ahogy a nevelés és a pedagógia fogalma eltér egymástól, a manifeszt és a „rejtett” tanterv is mást jelent. A pedagógiai dimenzió a manifeszt tantervekben keres teret a kifejeződésre, a nevelés dimenzióját már nehezebb megragadni. A pedagógiai hitvallás megfogalmazásának jellegzetes példái a felekezeti iskolák pedagógiai programjai, amelyeknek sajátos vonásai közé tartozik a kiforrottság és a közös tartalmi elemek központi szerepe, akár a gyermekekről vallott felfogásról (Vincze, 2000), akár a követendő erkölcsi normák megfogalmazásáról (Pusztai, 2002) van szó. Azonban a pedagógiai ars poeticák toposzai nem biztosítják, hogy az iskolai hatások összessége harmonikus egységet alkosson, s nem teszik könnyebbé a fent említett két dimenzió kölcsönhatásának eredményeként megvalósuló tényleges hatásmechanizmus kitapintását sem.

Hol érhető tetten a „rejtett tanterv” hatása? A rejtett tanterv titokzatos metaforája (Portelli, 1993) magába foglalja azokat a nem tervezett, nem szándékolt másodlagos hatásokat, amelyek a szervezett, intézményes tanulás keretei között érik az érintetteket, s amelynek eredményeként viselkedési sajátosságok, reakciómódok, attitűdök alakulnak ki, normák interiorizálódnak. (Szabó, 1988)

Még nehezebben mérhető az, vajon miből táplálkoznak ezek a másodlagos hatások. A rejtett tanterv forrásainak tekintett – a szisztematikus iskolán belüli és iskolán kívüli – tényezők dinamikus struktúrárt alkotnak, nehéz a „rejtett tanterv” működését magyarázó erőket empirikusan tetten érni. E tényezők közé egyrészt az iskola értékrendszere, va-

lamint – az ismeretszerzés és a tudáselosztás jellemzői és körülményei mellett – a tanárok céltudata és az együttműködők viszonyrendszere (Szabó, 1988, 1993), a rituálék begyakoroltsága, az intézményesített értékek továbbadásának hagyománya, a kontroll komolysága (Illich, 1971) sorolható, másrésztől az iskolai és a családi, környezeti értékrend egymáshoz való viszonya.

Az egyént körülvevő közvetlen társas környezetnek a szocializációs folyamatra gyakorolt jelentős hatásával (Lewin, 1975), az intézményes kereteken belül létrejövő spon-tán társulások hálózatának (Mérei, 1998), az iskola informális szervezetének (Coleman és munkatársai, 1987; Kozma, 1985) sorsfordító erejével más jelentős elméletek és vizsgálatok is foglalkoznak, s nyilvánvaló, hogy az iskolaközösség összetétele, a tanulók és szülei informális szervezetének milyensége nemcsak az iskola karakterének fontos jellemzője, hanem a tanulás hatékonyságának prediktoraként is szóba jön. Ám a „rejtett tanterv” mint önálló kutatási irány olyan nehezen megközelíthető részletek feltárására vállalkozik, amelyek a kvantitatív módszerek vizsgálói előtt rejtve maradnak.

Az alábbi elemzés – amely arra tesz kísérletet, hogy kvantitatív módszerek segítségével eredjen a rejtett tanterv működésének nyomába – azon az előfeltevésen alapul, hogy a felekezeti iskolák között is különbség van az iskolai értékrendszer stabilitása, a pedagógusok céltudata, a rítusok begyakoroltsága tekintetében, ezért elképzelhető, hogy eltérés mutatható ki a megállapodott hagyományokkal rendelkező, folyamatosan működő és az újabban indult felekezeti iskolák tanulóinak magatartása között is.

Hipotézisek

A megállapodott hagyományokkal rendelkező és az újabban indult felekezeti középiskolák deklarált tanterveiben a célok és értékek nagyfokú hasonlósága tapasztalható. Azonban feltételeztük, hogy a folyamatosan működő iskolákban a „rejtett tanterv” a mindennapos tevékenységek során, tanórán belül és kívül, az iskolaközösség teljes kapcsolatrendszerében begyakorlott rituálékban, szokásokban, érintkezési formákban hatékonyabban testesül meg.

Feltételezésünk szerint az újabban alakult iskolákban a „rejtett tanterv” rítusai még kialakulatlanok, tétovábbak, az indulás bizonytalanságai, a begyakorlatlan koreográfiák, a kiforratlan kontrollmechanizmus még nem támogatják olyan hatékonyan a tanárok céltudatát és a tanulók szerepértelmezését vagy esetleg az új iskolák „rejtett tanterve” nem is emlékeztet a régi felekezeti iskolákéra. A rendelkezésre álló keretek szűkösségére való tekintettel most a tanulmányi eredményesség lehetséges mutatói közül a felsőfokú továbbtanulási szándék alakulása szempontjából vizsgáljuk a kérdést.

Az empirikus vizsgálat eredményei

A fenti feltevések empirikus ellenőrzésére a felekezeti középiskolák diákjai körében 1999-ben készült kérdőíves vizsgálat (1) adatait használtam fel. Az egyházak pedagógiai intézeteinek adatszolgáltatása alapján készült többlépcsős (felekezetenként, térségenként, településnagyság és esetleges speciális helyzet szerint) rétegzett mintavétel alapján kiválasztásra került 53 középiskola (ebből 7 budapesti gimnázium) 1463 11–12. évfolyamos diákja kérdőbiztosok útmutatásai alapján önállóan töltötte ki a kérdőívet. Jelen dolgozatban a felmérés adataiból az összehasonlítás kiegyensúlyozottsága miatt csak a gimnáziumi almintával foglalkozom, amelybe 48 gimnázium (26 római katolikus, 15 református, 6 evangélikus és 1 görög katolikus) 1385 diákja tartozik bele. A megállapodott hagyományokkal rendelkező iskolák tanulói 333 fővel (24 százalék), a közelmúltban alakultaké 1052 fővel (76 százalék) szerepeltek a mintában.

Először a megállapodott hagyományokkal rendelkező és az újabban indult (továbbiakban: régi és új) felekezeti gimnáziumok tanulóinak összetételére és továbbtanulással kap-

csalatos választására koncentrálunk, majd arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen tényezők jelenléte magyarázza a két közeg eltéréseit.

A családi háttér

A tanulók összetételének bemutatását nemcsak a további elemzés bevezetéseként szükséges taglalnunk. Arról is vallanak ezek az adatok, hogy a régen vagy az újabban megnyílt iskolák milyen iskolafelhasználói kört szólítanak meg, kiknek vonzó az iskola, illetve kik azok, akiket felvettek az iskolába. Ha jobban megnézzük, mindez szerepelhet a „rejtett tanterv” mutatói között.

A részletes elemzés azt mutatja, hogy a régi és az új iskolákhoz eltérő jegyeket hordozó populáció tartozik. Már a tanulók nemek szerinti összetétele is karakteresen eltérő, hiszen a régi iskolákban a fiú tanulók alkotják a többséget, az újakban a lányok. A régen működő iskolákban többen vannak a nem magyar állampolgárságúak, mint az újakban. A tanulók felekezete szerinti besorolás is szignifikáns eltérést mutat, mert míg a régi iskolákban a katolikus túlsúly volt jellemző, az újabbakra ez már nem igaz, ami nyilván a fenntartó egyházak körének kibővülésével és a vonzáskörzetek közé felsorakozó régiók eltérő felekezeti összetételével magyarázható. Az iskolák szerkezetét tekintve a régebbi iskolákra jellemzőbb, hogy több lábón állnak, hiszen ezekben egyszerre különböző képzési szerkezetű osztályok is helyet kapnak.

A tanulók háttérét tekintve az iskolai közösség kontextus-szintű vizsgálatának áttekintésére érdemes odafigyelni. A régi iskolákban a diplomás szülők aránya jellemzően magasabb, a tanulóknak több mint a fele olyan közegben mozog, ahol legalább minden második szülő felsőfokú végzettségű, az újabb iskolákban ez csak a tanulók egynegyedéről mondható el. A kulturális tőke más dimenziói – például a szülők olvasási kultúrája

A régi iskolákban a diplomás szülők aránya jellemzően magasabb, a tanulóknak több mint a fele olyan közegben mozog, ahol legalább minden második szülő felsőfokú végzettségű, az újabb iskolákban ez csak a tanulók egynegyedéről mondható el.

– is mutatnak némi különbséget, a régi iskolákban a házaspárok olvasási kultúrája homogénebb, az újabbakban az egyik szülő emelkedik ki minőségibb kulturális fogyasztásával.

A felekezeti gimnazisták szüleinek foglalkozás szerinti vizsgálatok azt tapasztaltuk, hogy a nem felekezetiekhez képest a foglalkozási struktúra csúcsa és alja majdnem teljesen hiányzik, valamint hogy a felekezeti iskolások szülei az összehasonlítási csoportnál magasabb iskolázottsági szintjük ellenére nem a legmagasabb státusú foglalkozásokat foglalják el, hanem inkább beosztott értelmiségiként dolgoznak. (Pusztai, 2002) A régi és az új iskolák illetén összehasonlításakor ebből a szempontból nem találtunk eltérést, a vezető beosztású apák valamivel magasabb aránya összhangban van az iskolázottsági adatokkal, és az anyák státusa, valamint a családok viszonylag magas átlagos gyermekszáma között sincs lényeges eltérés. Ehhez hasonlóan a család gazdasági státusát tekintve sem mutatható ki szignifikáns eltérés a két alminta között.

A kapcsolati tőkével való ellátottság szempontjából a régi iskolák háttére előnyösebb, hiszen a tanulók bő harmadának közvetlen környezetében van példa az aktív közéleti szerepvállalásra, s ugyanez jellemző a részvételre az egyházi szervezetekben.

A lakóhely településtípusát vizsgálva megállapítható, hogy a régi iskolák esetében a nagyvárosi tanulók aránya magasabb, az újaknál a kisvárosi-falusi tanulók dominálnak, ennek ellenére az új intézmények tanulóinak háromnegyede nem kollégista, a régieknek viszont kétharmada az. Erre a specialitásra oda kell figyelni, mert a bentlakásos iskolák nagyobb eséllyel hatnak a kulturális egyenlőtlenségek megszüntetésére, és valószínűleg a manifeszt és implicit hatásmechanizmusok szempontjából egyaránt ütőképebbek.

A felekezeti középiskolások társadalmi háttérének meghatározásakor a hagyományos kemény változók mellett érték- és identitáskategóriákat is figyelembe vettünk, és különböző életstílus-csoportokat tudtunk kitapintani: a világias értelmiségi, a hitvalló értelmiségi, a weberi vállalkozó-polgár, a talajt vesztett paraszt-munkás, a passzív kultúrvallásos és a proletarizálódott kultúrvallásos milióket. (Pusztai, 2002) A régi és az új iskolák összehasonlításakor nem tapasztaltuk egyetlen típus dominanciáját sem. Erős és állandó a jelenléte a régi iskolákban a hitvalló értelmiségi miliónek, de emellett a többi milió is változatos, sőt néha az előbbinél magasabb arányban jelenik meg

Az iskolaközösségekre jellemző vallásgyakorlat szerint is jelentős különbség mutatható ki, a régi iskolákban több az egyöntetűen vallásos család, amelyekben a személyes és közösségi vallásgyakorlattal rendelkező családtagok a jellegadó többség, az új iskolákban alacsonyabb az ilyen mutatókkal jellemezhető családok aránya. A szülői vallásosság tanulói megítélés szempontjából történő vizsgálatok mindkét almintára igaz, hogy a vallásos szülők többségben vannak, de ez a többség a régi iskolákban elsősorban, az új iskolákban az apák esetében nem éri el a kétharmadot, feltűnő viszont a nem vallásos anyák és apák felülreprezentáltsága.

A tanulók vallásgyakorlatának jellemzői és kisközösségi aktivitása nem mutat nagy eltérést a két almintában. A szülők vallási közösségbe való beágyazottsága szempontjából azonban lényeges különbség észlelhető, hiszen a régi iskolákban a szülők több, mint a felének vallásosságát tudatosság és aktivitás jellemzi, ami együtt jár azzal, hogy kisközösségi körben is gyakorolják vallásukat és baráti körük jórészt vallásos emberekből áll. Ez olyan hatékony strukturális erőforrás, amellyel az új iskolákban a családoknak kevesebb, mint egyharmada rendelkezik.

A családi szubkultúra jelentős identitásképző eleme az érintett családokban a vallási vagy politikai üldözés emléke, a régi iskolákba járók többen, majd minden második családban öriznek ilyen érzelmi tőkét. Jellemző az is, hogy az iskolaválasztásuk egyik hátrányának tartják a jövőben bekövetkező esetleges diszkriminációt, az új iskolák diákjainak aggályai között ez fel sem merül. Ez a régi iskolák intenzívebben vallásgyakorló családjainak egykori tapasztalataival, valamint saját helyzetükkel kapcsolatos attitűdjeikkel magyarázható, amit valószínűleg tovább erősít ezen iskolák tanárainak hasonló világlátása. Az ilyen típusú „kisebbségi” helyzetértékelés sajátos erőforrásokat mobilizálhat a tanulóknál. (Karády, 1997)

A továbbtanulás

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy van-e különbség a régi és az új felekezeti iskolák tanulóinak felsőfokú továbbtanulási szándéka és iránya között. A felekezeti és nem felekezeti gimnazisták továbbtanulási terveinek összehasonlításakor korábbi eredményeink azt mutatták, hogy az előbbieket mindkét szempontból valamivel ambiciózusabbnak bizonyultak, s ez a különbség túlmutatott a felekezeti és a nem felekezeti középiskolások kulturális tőkével való ellátottságának eltérésein. (Pusztai, 2001) A régi és az új felekezeti iskolás almintában a felsőfokon továbbtanulni szándékozók aránya teljesen megegyezik. A különbségek a megcélzott felsőfokú intézmény típusa szerinti elemzéskor bukkantak fel, ugyanis a régen is működő iskolák tanulói közül lényegesen többen választották az egyetemi szintet. Az új iskolák diákjai is többen készülnek egyetemre, mint főiskolára, de a várhatónál mégis többen választják a főiskolát, ami néhány kivételtől eltekintve alacsonyabb presztízsű felsőfokú intézménytípusnak számít. (Róbert, 2000) (1. táblázat)

Amikor azt látjuk, hogy a régi felekezeti iskolák tanulói a továbbtanulás irányának megválasztásakor jóval ambiciózusabbnak bizonyultak az újakéinál – ahol a megkérdezettek nem egészen 60 százaléka tervez egyetemi továbbtanulást –, feltehető a kérdés,

hogyan ez a különbség a társadalmi háttér eltérő összetételéből adódik-e. Ezért a továbbiakban az egyes szülői iskolai végzettségi csoportokban megmutatkozó továbbtanulási szándékot vizsgáltuk. (2. táblázat)

a továbbtanulás iránya	felsőfokú továbbtanulási tervvel rendelkező folyamatosan működő	felekezeti középiskolás tanuló újabban indult
főiskola	12,9%	40,1%
egyetem	87,1%	59,9%
N = 1116	280,0	836,0

1. táblázat. Az egyetemre és főiskolára készülők aránya a régi és az újabban indult felekezeti középiskolákban (A kurzíváltan közölt értékek az adjusted residuals alapján a szignifikáns eltéréseket jelölik. A chi négyzet próba alapján kapott szignifikancia-szint: $p=0,000$)

a szülők iskolázottsági háttere	folyamatosan működő (ns) egyetem		újabban indult *** főiskola	
legfeljebb szakmunkásképző	81,3%	18,7%	41,9%	58,1%
érettségizett	85,0%	15,0 %	58,5%	41,5%
diplomás	89,2%	10,8 %	71,8%	28,2%
N =	241,0	36,0	494,0	316,0

2. táblázat. Az egyetemre és a főiskolára készülők aránya a folyamatosan működő és az utóbbi évtizedben indult felekezeti iskolák (A kurzíváltan közölt értékek az adjusted residuals alapján a szignifikáns eltéréseket jelölik. A chi négyzet próba alapján kapott szignifikancia-szintet a következőképpen jelöltem: * $p<0,05$, ** $p<0,01$, *** $p<0,001$.)

A reprodukciós tézissel összhangban a magas fokon iskolázott szülők gyermekei a régi felekezeti iskolákban is ambiciózusabbak, de az adatok nem csupán a továbbtanulási tervekben megnyilvánuló reprodukcióról, hanem annak kisebb-nagyobb mértékű korrekciójáról, hatásainak kompenzálásáról is tanúskodtak. Különösen feltűnő a régi és az új iskolák eredményeinek eltérése a legfeljebb szakmunkásképzőt végzett szülők gyerekeinek eltérő arányú egyetemi továbbtanulási tervei esetén. Emellett figyelemre méltó, hogy az új felekezeti iskolák diákjai körében a szülői iskolai végzettség csökkenésével jelentősen apad az egyetemi továbbtanulásra törekvők aránya, míg a régi iskolák tanulóinál nem élesek a különbségek.

A hipotézisvizsgálat eredménye szerint míg az új iskolák adatainál kimutatható a magyarázó és a függő változó közötti összefüggés – tehát a szülői iskolázottsági szint meghatározza a továbbtanulással kapcsolatos elképzeléseket –, addig a régi felekezeti gimnázisták körében ez az összefüggés nem igazolható, vagyis a szülői végzettség nem határozza meg a továbbtanulással kapcsolatos döntést. Ugyanezt támasztják alá a cel-lareziduálisok értékei is.

A pályaválasztás konkrét irányának megválasztása szempontjából is jellegzetes különbségeket mutat a két almintá. A régi iskolák tanulóinak terveiben felülreprezentáltan jelentkezik az orvosi, gyógyszerész, diplomás ápolónői, műszaki, tudományos kutatói és lelkészi pálya, az újakéiban a tanári, jogi, idegenforgalmi, kereskedelmi, vendéglátóipari pályák fordulnak elő gyakrabban. Ezek a pályaválasztási tervek összefüggésbe hozhatók a középiskola-választás kapcsán már kibontakozó értékpreferencia-típusokkal. A régi iskolákban kedvelt pályák azonban nemcsak abban különböznek a másik almintá életcéltől, hogy más értékvilág tükröződik bennük, hanem abban is, hogy az államszocialista korszakban működő numerus clausus ezeket kevésbé zárta el a felekezeti iskolások elől, mint például a jogi vagy tanári pályát. (Gereben, 1995)

Korábbi eredményeink (Pusztai, 2002) szerint a felekezeti középiskolások felsőfokú továbbtanulási terveinek a szülői státusz különbségei mentén kialakuló determináltságát a

társadalmi tőke (Coleman, 1988) különböző formái kompenzálják. Az egyes családokból, illetve a tanulók családon kívüli kapcsolataiból származó társadalmi tőkék közül a tanulók zárt intragenerációs kapcsolati struktúráján alapuló, normabiztonságot teremtő szerkezet hatása tűnt a legerőteljesebbnek. Az alábbiakban ellenőrizni kívánjuk, hogy az erős kompenzáló hatással bíró társadalmi tőkeforma a régi és az új iskolákban egyaránt hatékonyan működik-e. (3. táblázat)

a baráti kör struktúrája	folyamatosan működő (ns)		újabbban indult ***	
	<i>egyetem</i>	<i>főiskola</i>	<i>egyetem</i>	<i>főiskola</i>
zárt	88,0%	12,0%	67,5%	32,5%
nem zárt	85,0%	15,0%	52,2%	47,8%
N =	244,0	36,0	501,0	335,0

3. táblázat. Az egyetemre és a főiskolára készülők aránya a folyamatosan működő és az utóbbi évtizedben indult felekezeti iskolák felsőfokon továbbtanulni szándékozó tanulói körében, a baráti kör struktúrája szerint (A kurzíváltan közölt értékek az adjusted residuals alapján a szignifikáns eltéréseket jelölik. A chi négyzet próba alapján kapott szignifikancia-szintet a következőképpen jelöltem: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.)

A táblázat jól mutatja, hogy az adatok igazolják ugyan a társas struktúra tartalmi és szerkezeti vonásán alapuló társadalmi tőke hatását a továbbtanulási tervekre, de az összefüggés csak az új iskolák tanulói esetén szignifikáns, vagyis ez a tényező a régi iskolák tanulói között nem tesz különbséget. Ugyanezt láthattuk, amikor a társadalmi tőke más mutatóit vontuk be az elemzésbe. Mi ennek az oka? A régi iskolák diákjai egyéni és kapcsolati jellemzőiktől függetlenül az intézményi kontextusból származó valamilyen erőforrás hatását hordozzák magukon, amely erőforrást a diákok és az iskola kapcsolatrendszere elemző, a köztük levő lelki kapcsolatot átvilágító elemzéssel közelíthetjük meg.

A „rejtett tanterv” forrásai

Érdekes szempont, hogy a tanulók milyen eltérően értékelik az iskolai és a családi értékrend harmóniáját a két almintában. Miközben mindkét típusban a hasonlóságot tapasztalók alkotják a többséget, az új iskolák diákjainak majdnem a fele szerint legfeljebb egy-két ponton egyezik az iskolai és az otthoni értékrend. Figyelemre méltó, hogy a tanulók milyen pontosan méri a „rejtett tanterv” e fontos alapelemének érvényesülését.

A felekezeti középiskolások és szülei iskolaválasztási döntéseinek hátterében igen sokféle egyéni kalkuláció mutatható ki. A szülők és a gyerekek számításai e téren jelentős mértékben egybevágók. A szülők és a gyerekek elképzeléseit egybevetve tíz jellegzetes elvárástípust tudunk megkülönböztetni. Az elvárástípusok változatossága arra hívja fel a figyelmet, hogy a felekezeti iskola a különböző tanulók számára különböző funkciók betöltésére alkalmas. Az iskolával szemben támasztott igények különbözősége mellett közös vonásnak tartjuk azt, hogy a tanulók vagy a vallásos nevelés, az erkölcsi fejlődés reményében, vagy az iskola vallásos jellege alapján elvárható szeretetteljes és biztonságos légkörben bízva érkeznek a felekezeti iskolába.

Az iskoláról alkotott tanulói képnek, a saját elvárásnak, valamint e kettő viszonyának fontos szerepe van az iskola látens hatásrendszerében. Az adatok tanúsága szerint a régi és az új felekezeti középiskolák között jellegzetes eltérés tapintható ki e téren is. A régi iskolák diákjai az iskolát határozottan a vallásos emberek nevelésére létrehozott intézményként értelmezik, az újabb iskolák közönségének percepciójában emellett igen jelentős hangsúlyt kap, hogy a felekezeti iskolákban folyó munka célja inkább a világban érvényesülni képes emberek képzése felé tolódik el.

Az igazi meglepetés azonban az, ahogyan a cél értelmezésével párhuzamosan a saját iskolával kapcsolatos elvárásait összefoglalják. A régi iskolák diákjai esetében a tradicionálisabb célértelmezés tradicionális – de mondhatjuk nyugodtan, hogy posztmaterialis – értékorientációval párosul, hiszen a domináns elvárástípusok legjellemzőbb vonása a jó közösség, az erkölcsi és vallási fejlődés, valamint a szellemi gazdagság iránti igény. Ez az iskolakép és elvárásrendszer határozottan jelen van az új iskolák diákjai körében is, de emellett lényegesen többen vannak azok, akiket nem vonz a továbbtanulásra való felkészítés és a vallásos fejlődés, hanem inkább a biztonságos körülmények, a nagyobb odafigyelés és az emberséges bánásmód miatt választottak felekezeti iskolát – a családi hátterek elemzéséből tudjuk, hogy sok esetben mindez nemcsak lelki hiányérzetükből fakad –, miközben az iskola céljait értelmezve lényegesen hangsúlyosabbnak tartják az evilági érvényesülést, vagy mondjuk úgy, a materialista elemet. (Inglehart, 1997)

Saját szempontot ad az iskola és a család viszonyának megértéséhez annak a kérdéskörnek az elemzése, hogy hogyan viszonyult az egyes almintákhoz tartozó tanulók családja az iskolaválasztáshoz. Mindkét esetben igen erőteljes a szülői támogatás, de a téma iránt közönnnyel viseltető szülők meglepően jelentős aránya tapasztalható az újabb iskolák diákjai körében.

Az iskola rejtett üzeneteire való nyitottsághoz hozzájárulhat az ismeretségi, családi körből származó, netalán több generációra is visszatekintő tapasztalat az iskoláról. A régi iskolák tanulóinak háromnegyede nyilatkozott úgy, hogy a környezetéhez tartozók között volt egyházi iskolás. Az új intézmények diákjainak több mint a fele nem rendelkezett ilyen információs csatornákkal.

A régi iskolák tanulói közül jóval többen vélték úgy, hogy a világi iskolában teljesen más világ, szabadság, modernség veszi körül a fiatalokat, míg az új iskolák tanulói nem láttak lényeges különbséget a világi iskolák és saját intézményük között. Ez a tény a vizsgált kérdés kapcsán arra utaló adat, hogy a régi iskolák tanulói jobban érzékelik az iskola belső világának speciális voltát. Ezt támasztják alá a saját diáktársaik és más iskola tanulóinak összevetésére vonatkozó kérdésekre adott válaszok. A régi iskolákba járók háromnegyede

Lényegesen többen vannak azok, akiket nem vonz a továbbtanulásra való felkészítés és a vallásos fejlődés, hanem inkább a biztonságos körülmények, a nagyobb odafigyelés és az emberséges bánásmód miatt választottak felekezeti iskolát – a családi hátterek elemzéséből tudjuk, hogy sok esetben mindez nemcsak lelki hiányérzetükből fakad –, miközben az iskola céljait értelmezve lényegesen hangsúlyosabbnak tartják az evilági érvényesülést, vagy mondjuk úgy, a materialista elemet.

szerint a felekezeti iskolába járók, kétharmaduk szerint az ezekben tanítók mások, mint a többi iskolában, de az új iskolák felhasználóinak többsége nem érzékeli ezt. A régi iskolákból nyilatkozók tapasztalata az, hogy a gyerekeknél a másság jele a sajátos értékrend, világlátás, a szolid külső és a jobb közösség, a tanárok esetében is a jellegzetes értékrendet, valamint a szakmai igényességet tartják a megkülönböztető vonásnak.

Az iskolai pályafutás alakulásának meghatározó jegye, hogy a tanuló mennyire képes alkalmazkodni az iskolai értékrendhez és viselkedéskódexhez. A nem megfelelő iskolai teljesítmény gyakran éppen annak következménye, hogy a diák reménytelennek látja az alkalmazkodást. (Holt, 1991) Nem tudjuk, hogy az alkalmazkodás sikertelensége mennyire tudatosul a különböző életkorú tanulóknál, de talán az érettségi előtti években járó középiskolások képesek azzal a kérdéssel szembesülni, hogy újra ezt az iskolát választanák-e. A válaszok megoszlása ebben az ügyben árulkodó. Első ránézésre az tűnik fel, hogy mindkét almintában többségben vannak azok, akik szívesen választanának újra felekezeti iskolát. De talán az új iskolák válaszadói közötti bizonytalanok nagyobb aránya emlékeztet arra, amit az iskoláról és az oda járókról alkotott képről megtudtunk, vagyis

arra, hogy ők kevésbé érzékelik az iskola speciális jellegét. A szülők elégedettségét tekintve is a régi iskolák előnyét regisztrálhatjuk.

Azt is másképpen érzékeli a két csoport, hogy a felekezeti iskolákba járóknak várhatóan milyen hátránnyal kell szembenézniük az életben. Míg a régi iskolák diákjai szerint főként – a hétköznapi társas kapcsolatokban való élményszerzés hiánya miatt – a tapasztalatlanság fog gondot okozni számukra, addig az újabb intézményekbe járók szerint nem várhatók ilyen problémák. S valószínű, hogy ebben igazuk is van, hiszen az újabb iskolák diákjainak magatartását szabályozó kontrollmechanizmus ezen a téren is más normákat rögzít.

Az eddigiek alapján véleményünk szerint elképzelhető, hogy a régi és az új iskolák közötti eltérések – más elemzésekkel megközelíthetetlen – vonatkozása a „rejtett tanterv” különbözőségének számlájára írható. E látens hatásrendszer pillérei pedig az iskoláról alkotott kép egyértelműsége, az iskola céljának és normarendszerének kitapinthatósága, az iskolai és a családi értékrend harmóniája.

Sajátos paradoxon, hogy noha a régi iskolák manifeszt céljai és diákjai tudatában tükröződő funkciói között nem szerepel kiemelt első helyen a társadalmi mobilitás előmozdítása, mégis eredményesebbnek tűnnek a továbbtanulással kapcsolatos ambíciók kialakításának terén, mint az újabbak. Ennek oka talán az, hogy a régi iskolák „rejtett tantervében” tetten érhetőek a nyomai annak a kisebbségi helyzetből fakadó erőforrásnak, amelyik nemcsak a normabiztonságot fenntartó kapcsolati struktúrát erősíti, hanem a feltételezett, jövődöbeli hátrányos helyzetre való tekintettel nagyobb teljesítményre is ösztönöz.

Összegzés

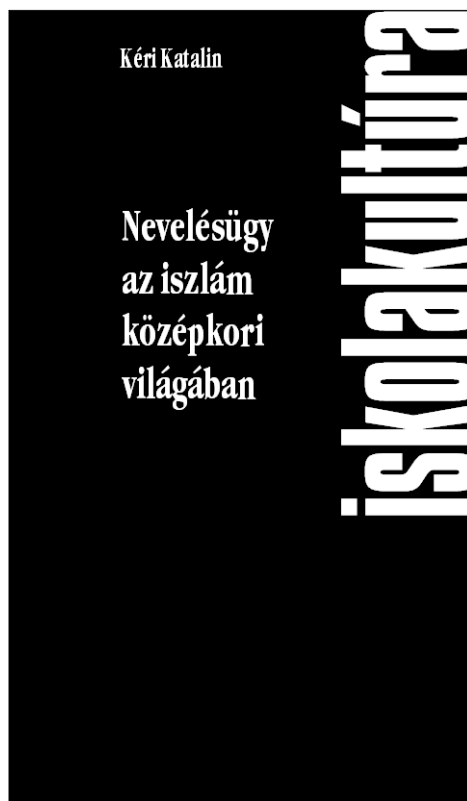
Elemzésünk során a megállapodott hagyományokkal rendelkező és az újabban indult felekezeti középiskolák között jelentős különbségeket fedeztünk fel. Ezeknek egy része az iskolák társadalmi hátterének eltérései miatt tapasztalható. Amikor kísérletet tettünk arra, hogy a régi és az új iskolák tanulóinak továbbtanulási terveit mint a diák és az iskola közös eredményét összehasonlítsuk, az adatok a régi felekezeti iskolák tanulóinak előnyös helyzetéről árulkodtak. Mivel a teljes mintán igen jó magyarázó erővel rendelkező kontrollváltozókra különbözőképpen reagált a két almintá, ezért az elemzés a puhább változók szerepének feltárása felé fordult. A két almintá különbsége az iskolai életvilág tanulói tudatban való tükröződésének minden elemében határozottan megragadható volt. Az ezekből a mozaikokból álló képre úgy tekintettünk, mint a „rejtett tanterv” forrásaira, amelyek, úgy tűnik, elég erősek ahhoz, hogy a tanulás hatékonyságát és az iskolai előmenetel alakulását jelentősen befolyásolják.

Irodalom

- Coleman, J. S. – Hoffer, T. (1987): *Public and Private Schools: The Impact of Communities*. Basic Books, New York.
- Coleman, J. S. (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, S94. S95–120.
- Durkheim, E. (1980): *Nevelés és szociológia*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Gereben F. (1995): Imádkozzál és dolgozzál. Adalékok a bencés öregdiákok társadalomrajzához. In: *Almanach 1993–1994*. Bencés Diákszövetség, Budapest – Pannonhalma. 54–73.
- Holt, J. (1991): *Iskolai kudarcok*. Gondolat, Budapest.
- Illich, I. (1971): *Deschooling Society*. Harper and Row, New York.
- Inglehart, R. (1997): *Kultureller Umbruch. Weltwandel in der westlichen Welt*. Campus Verlag, Frankfurt.
- Karády Viktor (1997): *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*.
- Kozma Tamás (1985): *Tudásgyár?* KJK, Budapest.
- Lewin, K. (1975): *Csoportdinamika*. KJK, Budapest.
- Mérei Ferenc (1998): *Közösségek rejtett hálózata*. Osiris, Budapest.
- Nagy A. (2001): Kulturális tőke és internethasználat – középiskolás szemmel. *Könyv és Nevelés*, 3. 14–22.

- Portelli, J. P. (1993): Exposing the hidden curriculum. *Journal of Curriculum Studies*, 4. 343–358.
- Pusztai Gabriella (2001): Oktatási esélyegyenlőség a felekezeti középiskolákban. *Educatio*, 1. 181–187.
- Pusztai Gabriella (2002): *Felekezeti középiskolások az ezredforduló Magyarországon*. Ph.D-értekezés. Kézirat.
- Róbert Péter (2000): Bővülő felsőoktatás: ki jut be? *Educatio*, 2.
- Szabó László Tamás (1988): *A „rejtett tanterv”*. Magvető, Budapest.
- Szabó László Tamás (1993): *Minősítés és minőség az iskolában: Alkuk – Szabályok – Viselkedések*. Oktatáskutató Intézet, Budapest.
- Vincze Tamás (2000): A pedagógiai programok gyermekképe. In: Brezsnaynszky L. (ed.): *Pedagógiai programok elemzése. Acta Pedagogica Debrecina*, XCVIII. 35–51.

A kutatást az OTKA finanszírozta. (Nyilvántartási szám: F22476)

Az Iskolakultúra könyveiből